

A szájbergyerek és a bicikli

A kelet-európai gyerekek nethasználatának specifikumai¹

A 2009 végén felvett „Budapesti kutatás” a főváros középiskolaiban tanuló tinédzserek online aktivitásait mérte fel. Más, külföldi kutatásokkal összehasonlítva a budapesti tanulók látszólag jobban elfogadják, ha beszélgetőpartnerük nem mond igazat a netes kommunikáció során. Kevésbé zavarja őket, ha szexuális tartalommal találkoznak, vagy ha mások ilyen tartalmú beszélgetést kezdeményeznek velük. Emellett a kutatás szerint körükben az online veszélyérzékelést/értékelést meghatározó „kettős morális standard” határozottabban van jelen. Különbségeket fedeztünk fel az EU-hoz 2004 előtt és után csatlakozó államok fiataljainak online viselkedése között, valamint a veszélyérzékelésben. Tudjuk, hogy nem húzható markáns határvonal a korábbi és az új EU-tagállamok között a netezési szokások területén (sem), ám mégis úgy véljük – és a hivatkozott kutatások is ezt támasztják alá –, a különbségtételnek van létjogosultsága. Végül, az adatok alapján úgy látjuk, az internethasználat veszélyeinek médiareprezentációja eltúlzott, „biztonsági intézkedések” azonban szükségesek. Megfelelő intervenciók, a valós helyzetet/veszélyeket feltáró kutatások szükségesek.

Az internet társadalmi narratívája

Az internet az elmúlt évtized talán legizgalmasabb tematikája: foglalkoztatja a tömegtájékoztatót és tárgya a sokasodó társadalomtudományi kutatásoknak. A figyelem leginkább az online világban otthonosan mozgó gyerekekre, illetve az őket fenyegető veszélyekre fókuszálódik.

Az internet-narratíva jellegzetes elemei:

- a) az új technológia társadalmi következményei – az internet „radikális”, „forradalmi”, „új világot teremtő” hatása;
- b) a világ megkettőződése – online (vagy virtuális) valóság megjelenése és egyre gyorsuló kibontakozása az offline (vagy valós) világ mellett; valamint
- c) az internet révén megjelenő új potenciálok és kockázatok – ennek a világnak a sajátos és új lehetőségei, de sokkal inkább a félelmetes (vagy annak mutatott) veszélyei.

---

¹ A tanulmány alapjául szolgáló kutatás a Mérei Ferenc Fővárosi Pedagógiai és Pályaválasztási Tanácsadó Intézet, valamint a Szociális és Munkaügyi Minisztérium támogatásával, az Eszter Alapítvány közreműködésével készült.

Az online veszélyek és mérhetőségük

A fiatalok nethasználata intenzívebb, kiterjedtebb és hozzáértőbb, mint a felnőtteké. Az internet a fiatalok életének integráns része, az ismeretszerzés, a kommunikáció elsődleges, a kapcsolatteremtés és -fenntartás kiemelkedően fontos eszköze. Néha úgy tűnik, a „netgeneráció” már egy másik, a felnőttek, a szülők számára idegenszerű, ismeretlen világban él.² A könnyen elérhető tartalmakhoz való avatottabb hozzáférés a generációs viszonyokban is sajátos változást, elmozdulást eredményezett. Továbbra is a felnőttek azok, akik hatalmi pozícióban vannak, meghatározzák a nevelés, a szocializáció elveit és uralják annak gyakorlatát, eldöntik az intézményesen megszerezhető tudás tartalmát (mit kell megtanulni), és megalkotják a jóllétet biztosítani hivatott elveket és politikákat, az új – és a felnőttek számára nehezebben kezelhető és követhető – digitális világban azonban a fiatalok vannak otthon.

A szülők digitális műveltsége jóval a gyermekeké alatt marad. Marc Prensky terminológiájával: a szülő csupán *digitális bevándorló* a *digitális bennszülött* gyerekek birodalmában.³ Jelentős különbség van az „öslakosok” és az „újonnan érkezők” perceptuális készségei és kognitív működési módja tekintetében: a gyerekek képesek különböző információk egyidejű befogadására és párhuzamos feldolgozására, és mindezt gyorsabban, rövidebb idő alatt is teszik, mint a felnőttek, akik továbbra is lépésről lépésre haladnak és egyszerre csak egy információt képesek vagy hajlandók befogadni. A felnőttek úgy gondolják, hogy az internetes kommunikáció (*computer mediated communication, CMC*) ugyanolyan, mint az offline médiumon történő, csupán a technika változott. Ezért a digitális világban is a korábbi, általuk elsajátított és ismert, vagyis analóg módon próbálnak kommunikálni. A digitális migránsok, Prensky szerint, soha nem fogják akcentus nélkül megtanulni a digitális világ nyelvét.

A felnőttek számára a netgeneráció világa egyszerre *reményteli és félelmetes*. Az internet egyfelől a *lehetőségek* birodalma, ahol, úgy tűnik, minden sokkal jobban elérhető és könnyebben hozzáférhető. Az internet a *szabadság* világa is: az információ nem zárható el, nem lehet kevesek monopóliuma. Az ismeretek beszerzéséért nem kell már a könyvtárba menni vagy a tanárhoz fordulni. A személyes kapcsolatokat, a találkozásokat sem korlátozza többé a tér, az idő és az anyagi lehetőség.

² Livingstone, S. – Haddon, L.: EU Kids Online: Final Report. LSE, London, 2009. EU Kids Online. EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5

<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx> [2010. 08. 23.]

³ Prensky, M.: Digital natives, digital immigrants. On The Horizon, MCB University Press, vol. 9, no. 5, 2001, 1–6. o.

Az internet vonatkozásában is jól megfigyelhető azonban a *felőtt társadalom* hagyományos konzervativizmusa és (gyakran hiszterizált) *félelme* a megváltozott/„megromlott” fiatalok miatt, és szorongása a fiatalok erkölcsiségét veszélyeztető új médiumtól. A jelenség nem új: visszatekintve nagyon is hasonló reakciókkal találkozunk a korábbi médiumok megjelenésekor, népszerűvé válásakor is. Valójában a Gutenberg-galaxis létezése óta valamennyi új és széles körben elterjedt médium félelmet és szorongást, következésképpen jelentős támadásokat, vagy, ahogyan Starker 1989-ben publikált könyvének címe megfogalmazta, „*keresztes hadjáratokat*” indukált a „*sátáni hatással*” szemben.⁴ Starker elemzésében azt is jelzi, hogy egy adott médium miatti aggodalom egyenes arányban áll annak népszerűségével. „*Minél nagyobb a közönség, annál nagyobb az egyén egészségét és a társadalmi rendet fenyegetető veszély feltételezése.*” Az internet előtti legnagyobb hatású médiumról, a televízióról Hetherington már 1958-ban azt írta: „*Minden új kommunikációs médium a maga idejében szorongásokat okozott. [...] Most a televízió a sor.*”⁵ A szorongások pedig mindig leginkább a gyerekekkel kapcsolatosak.

A felőtt társadalom jellegzetes konzervatív attitűdje tehát hajlamos felnagyítani és eltúlozni egy új médium veszélyeit. A tradicionális aggodalom (talán a fent írt paradigmaváltás miatt is) fokozottan mutatkozik meg a CMC esetében, és ez a viszonyulás időnként akár morális pánikot is előidézhet. Felerősíti mindezt a tömegkommunikáció működési jellegzetessége, pontosabban a tömegkommunikáció a morális pánik generálásának elsődleges eszköze. A média az extrém eseteket felkapva, azokat kontextusából kiragadva az internetet különösen veszélyes üzemként jeleníti meg. A médiumok által reflektált online világ teli van a növekvő kockázatokkal: csalások, megtévesztések, bántalmazások, pornográf és egyéb „nem kívánt” tartalmak, szélsőséges és rasszista megnyilvánulások és szexuális kizsákmányolás fenyegeti a virtuális világ útjain bukdácsoló gyermekeinket. Ráadásul ez a veszély – miként a családi erőszak – nem a külvilágban van: átlépi az otthonok kapuját, behatol a hálószobákba is, és a rohamosan fejlődő technika jóvoltából ma már gyakorlatilag bárhol rátalálhat potenciális áldozatára.

A témában sok a nemzeti szintű kutatás, de kevés a nemzetközi reprezentatív, az összehasonlításra alkalmas vizsgálat. Jelenleg az egyetlen *nemzetközi reprezentatív kutatás* az online gyermekabúzus terén a Livingstone–Haddon-féle EU Kids

---

⁴ Starker, S.: *Evil influences: Crusades against the mass media*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 1989

⁵ Hetherington, H.: Foreword. In: Himmelweit, H. T. – Oppenheim, A. N. – Vince, P. (eds.): *Television and the child*. Oxford University Press, London, 1958. Idézi: Donoso, V. – Ólafsson, K. – Broddason, T.: *What we know, what we do not know*. In: Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m. 27. o.

Online.⁶ Ebben 27 ország, azaz az összes EU-tagállam adatait hasonlították össze. A kutatás szerint a *kockázatok sorrendje*, gyakorisága nagyon hasonló az egyes európai országokban:

- a) a *személyes információ kiadása/nyilvánosságra hozása* a leggyakoribb kockázati tényező mindenütt, hozzávetőlegesen az online tizenévesek felét érinti.⁷
- b) A második leggyakoribb az *online pornográf tartalmakkal való találkozás*; ez hozzávetőlegesen tízből négy tinédzsert érint.
- c) Az *erőszakos vagy gyűlölködő tartalmakkal való online találkozás* a harmadik a gyakorisági listán, ez a tinédzserek mintegy harmadát érinti.
- d) Az *online bántalmazás vagy zaklatás* a negyedik, ezzel öt-hat tinédzserből egy találkozik.
- e) A *nem kívánt online szexuális megjegyzések érkezése* a következő, ennek a gyakorisága azonban változó: tízből egy tinédzser tapasztalt ilyen Németországban, Írországban és Portugáliában, három-négyből egy Izlandon, Norvégiában, Svédországban és az Egyesült Királyságban, míg már minden második fiatal Lengyelországban.
- f) Az *online megismert személlyel való offline találkozás* az utolsó a kockázati sorban. Erről átlagosan csupán a fiatalok kilenc százaléka számolt be (tizenegyből egy), bár az arány Lengyelországban, Svédországban és a Cseh Köztársaságban magasabb (ötből egy) volt.⁸

Saját vizsgálatunk (a továbbiakban: *budapesti kutatás*) a fővárosi 16 éves középiskolás fiatalok internetezési szokásainak felmérésére, valamint az online környezetben őket fenyegető veszélyek megismerésére irányult.⁹ A kutatás egy csaknem 1200 fős, az iskolatípusokra (gimnázium, szakiskola, szakközépiskola) és az érintett

---

⁶ Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m.

⁷ Mindjárt az első, a leggyakoribb kockázati tényező egyúttal jelzi is a kockázat-fogalom összetettségét. A személyes információ megőrzésére vonatkozó prevenciók tanácsnak ugyanis igen kevés értelme van olyan közösségi oldalakon, szociális hálókon vagy hasonló site-okon, amelyek éppen a személyes jelenlétén, a valódi nevek és személyes adatok használatán alapulnak. Mi több, egyes kutatási adatok szerint az anonim kommunikáció nem kevésbé kockázatos, mert „deindividualizálja” a résztvevőket, és így, a konvencionális korlátozások kiiktatásával potenciálisan inkább növeli a kockázatot. Lüders, M. H. – Brandt, P. B. – Dunkels, E.: Risky contacts. In: Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m. 125. o.

⁸ Meg kell itt jegyezni, hogy – szemben a média által sugallt képpel – más kutatási adatok is azt mutatják, hogy ez a veszély általában és a többi kockázati faktoralal összevetve sem jelentős mértékű, valamint elsősorban a „problémás” gyerekeket fenyegeti, vagyis azokat, akik az offline világban is veszélyeztetettek. Lüders, M. H. – Brandt, P. B. – Dunkels, E.: i. m. 123. o.

⁹ A kutatást 2009 novemberre és 2010 áprilisa között végeztük, az adatfelvétel 2009. november–decemberben volt.

évfolyamokra (9-10. évfolyam) reprezentatív budapesti minta önkitöltős, osztálytermi körülmények között, online felületen felvett kérdőíves lekérdezésével zajlott. A kutatás célja volt, hogy átfogó képet kapjunk a magyar fiatalokat az online környezetben – a számítógép és az internet használata során – fenyegető veszélyekről, így különösen:

- az ártalmas és káros tartalmak elérésének mértékéről,
- az ilyen tartalmakkal való szándékolt vagy akaratlan szembesülés – lelki és fizikai – következményeiről,
- az iskola és a szülők veszélytudatosságáról és esetleges megelőző lépéseiről,
- a gyermekeket fenyegető, szexuális abúzusnak minősülő magatartások megjelenési formáiról, valamint
- a gyermekek veszély-, illetve traumakezelési/-elhárítási mechanizmusairól.

A továbbiakban a budapesti kutatás néhány eredményét ismertetjük, összevetve azokat a fellelhető nemzetközi kutatások tapasztalataival. Mindeközben a nyugat-európai és a kelet-európai, vagy ha úgy tetszik, a régi és az új EU-tagállambeli gyerekek nethasználati attitűdjeinek és a szülők veszélyérzékelésének az összevetésére törekszünk. Joggal kérdezheti az olvasó, hogy mi értelme különbséget tenni Európa két régiója között manapság, amikor éppen az internet már mindent és mindenkit összeköt, és ugyanolyan esélyeket teremt a nézetek megismerésére, alakítására, függetlenül az adott régió politikai múltjától, szellemi örökségtől vagy társadalmi rétegződésétől. A kutatások azonban azt mutatják, hogy a hagyományos, kelet-nyugati régiók tovább élnek, függetlenül a globális média adta lehetőségektől. Csepeli és Prazsák például több kutatás metaanalízisét végezte el, és saját kutatásuk alapján is megállapították, hogy a Bibó, majd pedig Szűcs Jenő által felismert, több évszázados történeti régiók határvonalai az internet korában is tovább élnek Európában. Ez leginkább az új ismeretekhez való viszonyban és az egymás iránti toleranciaszintben mutatkozik meg. A globális média világába beleszületett gyerekek ugyan már kevésbé viselik magukon a történelmi béklyókat, ám szüleik nem léphetik át saját árnyékukat, nem ugorhatják át ezeket a történeti-történelmi-földrajzi korlátokat.¹⁰ Mindezek ellenére szeretnénk elkerülni a sematikus „fejlett Nyugat–elmaradott Kelet” ellentétpár „good guy–bad guy”, fekete-fehér típusú felállítást.¹¹ Mindazonáltal szeretnénk vizsgálni a kimutatható különbségeket, mert csak ezek ismeretében vehetők át a máshol működőnek bizonyult prevenciók megoldások, illetőleg alakíthatók ki saját stratégiák.

---

¹⁰ Csepeli Gy. – Prazsák G.: Örök visszatérés? Társadalom az információs korban. Jászöveg Kiadó, Budapest, 2010

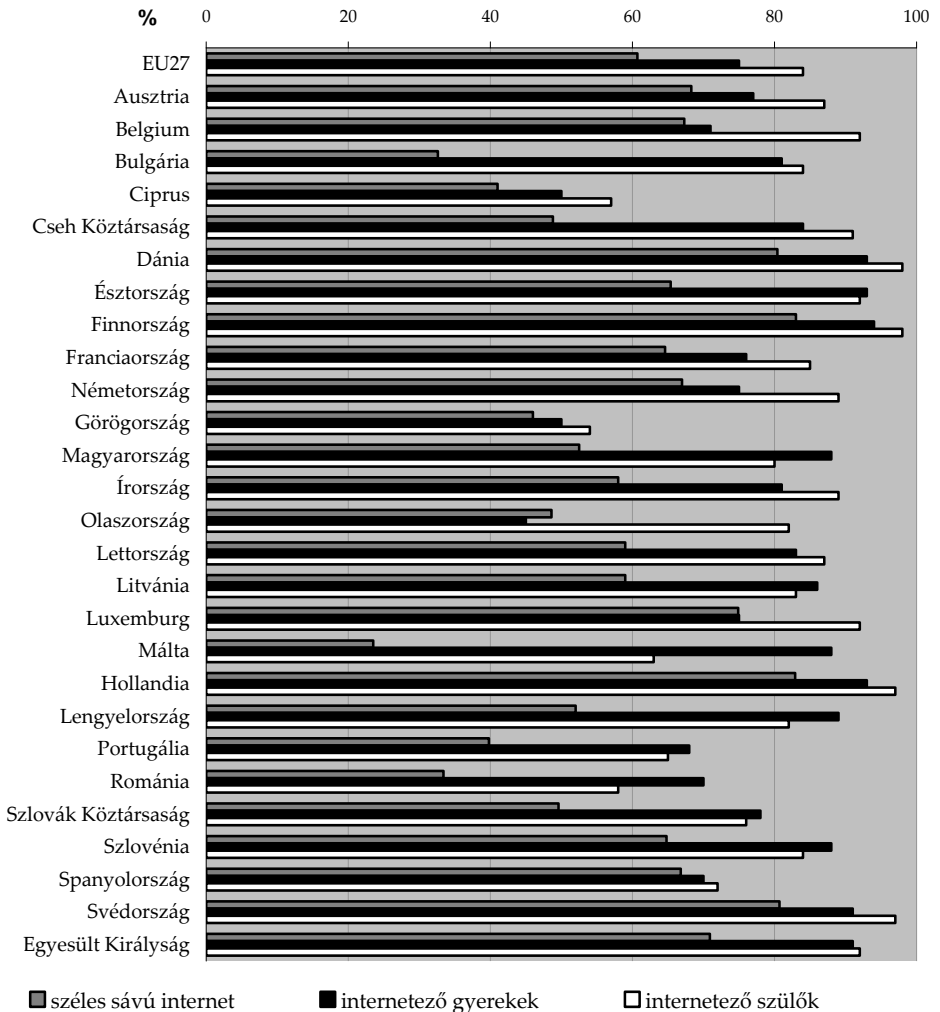
¹¹ A két „régio” lassú közeledését, egymásra hatását érzékelteti a közösségbe tömörülés is, éppen ezért az unió régi és új tagállamai megnevezés politikailag korrektebb.

A régi és az új EU-tagállamok különbségei

A felnőttek és a gyerekek nethasználata

1. számú ábra

A széles sávú internetkapcsolat aránya, valamint a gyerekek és a szülők internetelérése az EU-ban (EU Kids Online, 2009)

2008-ban az EU-tagállamok lakosságának 61 százalékának volt széles sávú internetkapcsolata. Az EU-hoz 2004-ben vagy ezután csatlakozó tagállamokban – Magyarország, Litvánia, Lengyelország, Málta, Románia, Szlovákia és Szlovénia –

a gyerekek a szüleiknél is gyakrabban használják az internetet.¹² A sort kiegészíti Portugália, amely a régi tagállamok közé tartozik ugyan, ám szocioökonómiai mutatóit tekintve inkább a 2004 után csatlakozók közé illeszkedik (1. számú ábra).

Az alacsonyabb szocioökonómiai mutatójú tagállamokban a netes veszélyekről szóló iskolai és lakossági felvilágosítás később kezdődött meg, illetve még ma sem teljes körű az EU régi tagállamaihoz képest.¹³ Az erőforrások szűkössége mellett ennek az is oka lehet, hogy a szegényebb régióban az internetpenetráció csak az utóbbi években ugrott meg jelentősen, így nem volt idő felkészülni az internettel járó veszélyekre.

Az Eurobarometer kimutatásai szerint a gyerekek internethasználata 2008-ban elsősorban a friss tagállamokban – főként Litvániában, Máltán, Magyarországon, Lengyelországban, Romániában és Bulgáriában – emelkedett rapid módon 2005-höz viszonyítva.¹⁴

Jogtudatosság és szankcionálás

A válaszolók nagy része nem szokott sem jogellenes, sem deviáns (netikettet sértő, de nem törvényellenes) módon viselkedni az interneten. Akik bevallásuk szerint elkövettek már valamilyen jogellenes tettet, azok arányában szembetűnően többször mondták, hogy mástól kapott jelszóval vagy jelszófeltöréssel léptek be egy védett weboldalra (bűncselekménynek minősül), de azt is, hogy csupán kiabáltak vagy csúnyán viselkedtek valamely beszélgetőszobában (nem bűncselekmény, csak közösségellenes, netikettséért magatartás).

Figyelemre méltó, hogy a csúnya szavak használata a fiatalok legelterjedtebb deviáns viselkedése az internetes kommunikáció során (2. számú ábra). Ez egybeesik Ritter, Fábíán, Pillók és Hoyer 2000-ben elvégzett és 2002-ben megismételt kutatásának eredményeivel, amely szerint a fiatalok chatelés közben erőteljesebben, sokszor trágár szavakkal fejezik ki indulataikat.¹⁵ Úgy véljük azonban, hogy a fiatalok erőteljesebb érzelmi reakciója, verbális szabadossága nem az online környezet terméke, hanem életkori sajátosság.

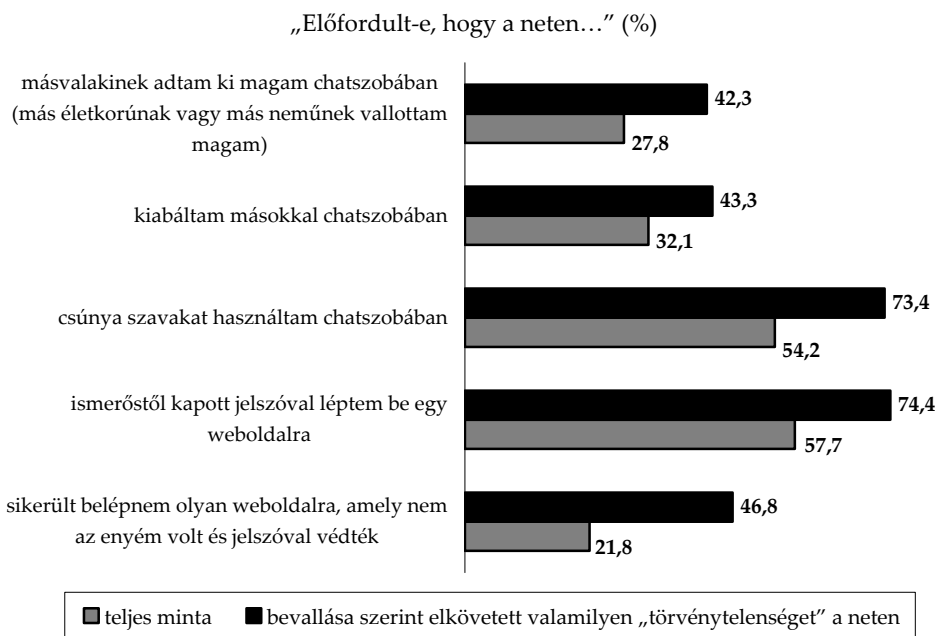
¹² Livingstone, S. – Haddon, L.: i. m.

¹³ Uo. 23. o.

¹⁴ Míg az említett országokban húsz-negyven százalékponttal nőtt a gyermekek internetelérése, addig a régi tagállamokban a két vizsgált év között nincs számottevő eltérés. Az új tagállamok sorát itt is kiegészíti Portugália, ahol 2005-ig csak 54 százalékos volt a gyerekek körében az internethasználat, így a 2008-as 68 százalék nagy ugrásnak számít. Eurobarometer, 2005, 2008

¹⁵ Ritter A. – Fábíán Zs. – Pillók P. – Hoyer M.: Felmérés a magyarországi Internet-használatról: betegség, vagy korosztályra jellemző tünet? *Psychiatria Hungarica*, 2004/2.

2. számú ábra
Vélt és valós törvényellenes cselekmények a neten (budapesti kutatás)

A magyar lakosság számítástechnikával kapcsolatos jogtudatosságát 2006-ban az ISRD2 során már vizsgálták.¹⁶ A kutatás szerint sem a gyermekek (a mintába 13-15 évesek kerültek), sem pedig szüleik nem voltak tisztában azzal, mit szabad és mit nem szabad tenni számítástechnikai környezetben. A megkérdezett gyerekek egyharmada (33 százalék) válaszolta például, hogy gondolt már arra, hogy a zene- vagy filmletöltési tevékenysége illegális. (Ez a tevékenység Magyarországon mindaddig legális, amíg a szerzői műveket csak saját részre töltik le, és nem anyagi haszonszerzési célból.) A tanulók lapszélre skiccelt glosszái következtetni engedtek a jogtudatosságra, illetőleg az egyes viselkedéstípusok társadalmi megítélésére: a szerzői művek letöltése az átlagember szerint bűncselekmény ugyan, mégis nagyon népszerű. Ezt az is mutatta, hogy az „ártatlan” letöltésért arányosan több gyerek kapott valamilyen házi fenyítést, mint a tényleges bűncselekmények számító hackingért (számítástechnikai rendszerbe való jogellenes behatolásért). Ennek oka lehet, hogy a büntetést kiszabó tisztában volt azzal, hogy a gyermeket

¹⁶ Az ISRD2 egy harminc országot tömörítő, nemzetközi, önbevallásos latenciakutatás volt, amely 13-17 éveseket kérdezett meg, Magyarországon országos reprezentatív mintán.

üzleti célok vezetnek a szerzői alkotások megszerzésében, ám valószínűbb, hogy éppenséggel nem volt tisztában a letöltés legális voltával.¹⁷ Az ISRD2 más országokban is hasonló szülői attitűdökkel találkozott, de szembevetendő volt az a negligencia, amellyel az új EU-tagállamok felnőttjei (szülők, pedagógusok) kezelték a környezetükben élő gyermekek számítástechnikai devianciáit. A szerzői alkotást letöltő gyerekek mellett általában ott ültek a szülők is.¹⁸

A felnőttek nemcsak a törvények, de az általuk állított szabályok megszegését sem szankcionálják. A budapesti kutatás szerint sok gyerek látogat célirányosan felnőtteknek szóló oldalakat: minden ötödik gyerek (20 százalék) válaszolta azt, hogy szexuális/pornográf oldalak látogatására (is) használja az internetet. Bár a válaszolók 61 százalékát a környezetében élő felnőttek kifejezetten óvják bizonyos weboldalak kínálatától, a tiltás ellenére a válaszolók 31 százaléka keresett fel ilyen weboldalakat. Az esetek nagy részében ezt ugyan nem vették észre a szülők vagy a tanárok (70 százalék), de a legtöbben (71 százalék) akkor sem kaptak büntetést, ha a felnőttek tudomására jutott, hogy a kifejezett tiltás ellenére tettek valamit az interneten. A felnőttek nagyon kevés esetben vezettek be internethasználatra vonatkozó korlátozást akkor is, amikor már bizonyossá vált, hogy a gyermek veszélyesnek ítélt weboldalakon szörfözik (7 százalék).

A net önálló felfedezése

A felnőttek helytelen számítástechnikai jog-ismereteihez csak az internetezéssel kapcsolatos veszélytudatosságuk hiánya mérhető. Nem magyar sajátosság, hanem a 2004-ben és a később csatlakozó EU-tagállamokra egyaránt vonatkozó megállapítás, hogy a szülők kevesebbet tudnak a netről, mint a gyerekek és – ennek megfelelően – kevésbé is próbálnak védekezni a veszélyek ellen a régi EU-tagállamokhoz viszonyítva. Az Eurobarometer vizsgálatai szerint világos cezúra húzható a régi és az új tagállamok közé a szülők otthoni internetes védekezését illetően. Míg a régi tagállamokban csupán 15-24 százalék azon szülők aránya, akik semmiféle szabályhoz nem kötik gyermekük otthoni internetezését, addig az új tagállamokban ez az arány 34-60 százalék. (A 27 uniós tagállam átlaga 25 százalék, tehát az új tagállamok ettől igencsak lemaradnak.)¹⁹

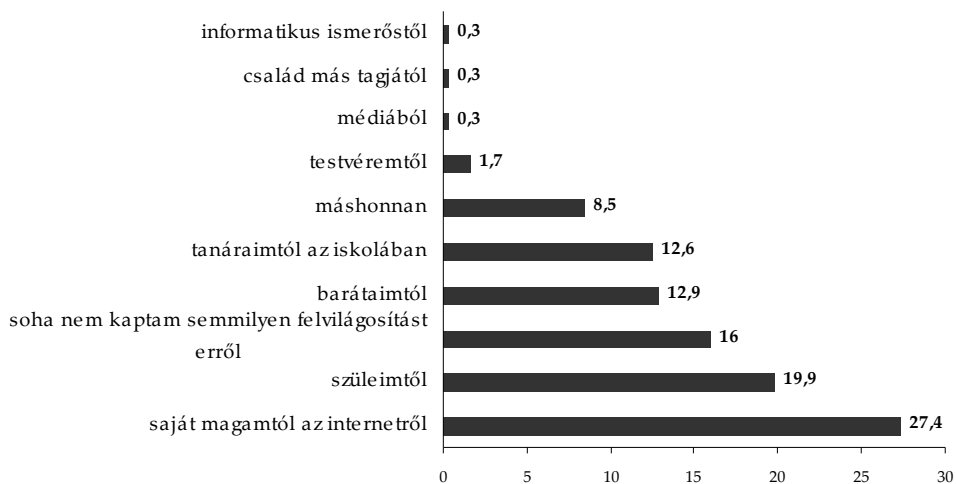
¹⁷ Kerezsi K. – Parti K. (szerk.): *Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD2. [Latent youth deviances – youth deviances in the view of the International Self Report Delinquency Study 2 (ISRD2)]* ELTE ÁJK-OKRI, Budapest, 2008, 132–133. o.

¹⁸ Uo. 133–134. o.

¹⁹ Eurobarometer 2008: Flash EB No 248 – Safe Internet for children. Analytical report Available: http://ec.europa.eu/public_opinion/flash/fl_248_en.pdf [23. 08. 2010]

A régi és az újabb tagállamok között a védekezés, illetve az ellenőrzés módszerében is lényeges különbségek fedezhetők fel. Így például a személyes védekezési formák (a gyerekekkel együtt ülnek a számítógép előtt, vagy olyan megszorítások, mint hogy nem tölthet fel személyes adatot a gyerek a netre, nem beszélhet online idegennel, nem találkozhat online megismert személlyel stb.) inkább a régi tagállamokban jellemzők, míg az újabb tagállamokban csak kevés szülő törekszik arra, hogy személyesen beszélje meg gyermekével ezeket a szabályokat, illetve hogy egyáltalán alkalmazzon szabályokat. A filterező vagy monitorozó szoftverek sem a régi, sem az újabb tagállamokban²⁰ nem népszerűek, noha különböző okokból. Míg a régi tagállamokban a szülők jobban bíznak a személyes beszélgetésben, és inkább így készítik fel a gyerekeket a netes veszélyekre, addig az újakban a felnőttek kevésbé ismerik a szoftveres megoldásokat, és emiatt nem alkalmazzák őket. Az újonnan csatlakozó tagállamok legkedveltebb szabályozási módszere az otthoni számítógép használatának időkorláthoz kötése.²¹ Ez kevésbé hatékony, hiszen nem alkalmas a gyermeket fenyegető veszélyek tudatosítására, így megelőzésére.²²

3. számú ábra
**Honnan származik a legtöbb tudásod arról,
 hogyan használd biztonságosan a netet? (budapesti kutatás, %)**

²⁰ Antal, I. – László, É.: Sexual victimization online. In: Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.): Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe. Cluj University Press, Cluj Napoca, 2008, 227–246. o.

²¹ Uo.

²² Eurobarometer, 2008

Nem meglepő, hogy az új tagállamokban a gyerekek a szüleiknél többet tudnak az internetről – következésképpen a valódi netes veszélyekről is –, hiszen ezekben az országokban arányában több gyermek használja az internetet napi rendszerességgel, mint felnőtt (lásd 1. számú ábra).

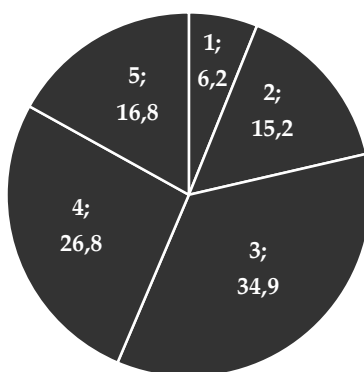
Így az sem meglepő, hogy az újonnan csatlakozó tagállamokban az internetező fiatalok legtöbb ismerete a biztonságos internethasználatról magáról az internetről, illetve az internethasználati rutinból, nem pedig a felnőttektől származik. A budapesti kutatásban az egyéni vélemények között sokan vallották, hogy a rendszeres nethasználat során jöttek rá az internet természetére, például arra, hogy nem kell mindent kritika nélkül elfogadni, amit a neten találnak. Megnyugtató, hogy a szülők (20 százalék), a család (0,3 százalék) és az iskola (13 százalék) is arra törekszik, hogy fontos tanácsokkal lássák el gyermekeiket, ám a válaszolók 16 százaléka még így is azt állította, hogy soha sehonnan nem kapott felvilágosítást az internet veszélyeiről (3. számú ábra).

A budapesti kutatásban a legtöbb megkérdezett a szülei internettel kapcsolatos ismereteit közepesre (35 százalék), vagy ennél is jobbra (44 százalék) értékelte. 17 százalék szerint szülei vagy vele együtt élő felnőtt családtagjai rutinos internet-felhasználók, ezért jól értenek a médiumhoz (4. számú ábra).

4. számú ábra

Hogyan értékelnéd szüleid internettel kapcsolatos tudását? (budapesti kutatás) (%)

(1: egyáltalán nem ért hozzá; 5: gyakori internetező, így jól ért hozzá)

Talán épp emiatt, a vizsgált populáció szülei annyira a mindennapi élethez tartozónak tekintik az internethasználatot, hogy 77 százalék semmiféle szabályhoz nem köti azt. A válaszolók 20 százalékának szülei leginkább időkorlátot szabnak,

mintegy harmaduk tiltja, hogy a gyermek személyes adatot adjon ki magáról, és 23 százalék tiltja bizonyos weboldalak látogatását. Ehhez képest elenyésző azoknak az aránya (16 százalék), akiknek kifejezetten felhívták a figyelmét arra, hogy nem találkozhatnak online megismert idegennel. További 10 százalék nem ismerkedhet idegennel az interneten (chatszobában). A zene- és filmletöltés annyira elfogadott a felnőtt lakosság körében (is), hogy csak 3 százalék tiltja ezt meg gyermekének. Szűrőszoftvert csak az otthonok 5 százalékában használnak (1. számú táblázat).

1. számú táblázat

**Milyen szabályokhoz kötik szüleid az internethasználatot? (219 = 100%)
(budapesti kutatás)**

	%
nem töltheték le képeket/dokumentumot	1,3
nem regisztrálhatok sehová, csak a szüleim engedélyével	3,2
nem töltheték le zenét/filmet	3,4
szűrőszoftver van otthon, amely letilt bizonyos weboldalakat	5,3
egyéb	7,4
meg kell mondanom, ha zavartó tartalmat találok a neten	7,7
nem használhatok csúnya szavakat e-mailen vagy chatszobában	9,7
nem ismerkedhetek/nem chatelhetek idegenekkel	10,2
nem találkozhatnak idegennel, akit az interneten ismertem meg	16,2
vannak olyan weboldalak, amelyeket nem látogathatok	23,3
nem adhatok ki személyes adatot	30,8
időkorláthoz kötik	76,0

Az a megállapítás, hogy minél többet tudnak a szülők az internetről, annál inkább szabályokhoz kötik a használatát, némi torzítással igaz csak, hiszen akiknek szülei a legrutinosabb internetfelhasználók, azoknál visszaesik a netes veszélyek elleni védekezés. Leginkább azoknak a szülei állítanak szabályokat, akik csak négyesre értékelték szüleik felhasználói ismereteit (2. számú táblázat).

2. számú táblázat

**A szülők internethasználati rutinja és az internethasználat szabályozása
(budapesti kutatás)**

Szabályokhoz kötik-e a szülők az internethasználatot attól függően, hogy mennyire rutinos felhasználók maguk is? (igenlő válaszok)									
1 (egyáltalán nem értenek az internethez)		2		3		4		5 (nagyon rutinos felhasználók)	
N	Valid %	N	Valid %	N	Valid %	N	Valid %	N	Valid %
11	15,6	30	18,2	66	17,9	73	25,5	38	20,7

Azoknál a szülőknél, akik rutinos internetfelhasználók, szabályként megjelenik, hogy a gyermek csak engedéllyel regisztrálhat valamely weboldalra, a zene/film letöltésének tilalma, valamint a szűrőszoftver használata. Ezek magasabb szintű ismeretekről árulkodnak, mint például hogy a szerzői művek letöltése bűncselekmény lehet, valamint hogy egyes weboldalak veszélyt jelenthetnek a számítógépre (vírusok, kéretlen levelek) és a gyermekre is (személyes adatok kiadása visszaélésekre adhat lehetőséget). Másfelől olyan aktív felhasználói védekezést igényelnek, mint amilyen a szűrőszoftverek telepítése, beállítása és rendszeres frissítése. A rutinos internetező szülőknél tehát a tájékozottság a számítógép-, illetve a gyermekvédelem kifinomultabb módszereiben is megmutatkozik, azonban fő szabályként az időkorláthoz kötött internetezés itt is megmarad. A „nem találkozhatsz idegennel, akit az interneten ismertem meg”, valamint a „nem chatelhetek/ismerkedhetek idegennel” szabály még a kevésbé rutinos szülőknél is megjelenik, ám csak a negyedik-ötödik legnépszerűbb szabály, amit csupán a szülők 15-23 százaléka ír elő. Csak a gyerekek 4-10 százalékának írják elő például, hogy szóljon, ha zavaró tartalmakat talál az interneten. Ezt támasztja alá az is, hogy a válaszolóknak csak kis része mondja el felnőtteknek (3 százaléka tanárnak, 11 százaléka szülőnek), ha ténylegesen zavaró vagy támadó (például szexuális, pornográf) felhívással vagy tartalommal találkozik a neten, vagy ilyet küldenek neki (lásd még 4. számú táblázat).

Az internethasználatot valamilyen szabályhoz kötők száma a digitális alfabéta szülőkkel bíró csoportban a legkevesebb, míg a legtöbb szabályt az átlagos szintű nethasználó szülők fogalmazzák meg. Eredményünk egybecseng az Eurobarométer nemzetközi felmérésének adataival. Ezek szerint az átlagos felhasználói ismeretekkel jellemezhető szülők tesznek a legtöbbet azért, hogy gyermekük biztonságban érezze magát a neten (3. számú táblázat).

Összefoglalva megállapíthatjuk, hogy az új EU-tagállamokban a tanulók felvilágosítása később kezdődött meg, mint a régi tagállamok tanulóinál (vagy még mindig csak várat magára), ezért sokáig magukra voltak utalva. Így a legtöbb információjuk a net működéséről, veszélyeiről magáról a netről származik. Ehhez járul még, hogy – részben az otthonok alacsonyabb szintű infokommunikációs felszereltsége miatt – az új tagállamokban a felnőttek sokkal kevesebbet tudnak a netről, mint a régiakban. Tehát míg a régi 15 EU-tagállam gyermekei jó eséllyel megkapják a megfelelő felvilágosítást az iskolában és a médiából, valamint bátran megbeszélhetik a szülőkkal a kérdéses szituációkat, addig a 2004-ben és később csatlakozó tagállamok gyermekei mindebből kimaradnak. Jórészt barátaikkal, kortársaikkal kell hogy megosszák netes élményeiket.

Talán ez is az oka annak, hogy sokkal bátrabbak online kommunikációjuk során: merészebben ismerkednek, találkoznak személyesen is idegennel, de megismerve

az internet „farkastörvényeit”, azt is elfogadhatóbbnak tartják, ha az idegen nem mond igazat eredeti céljáról.

3. számú táblázat
Hogyan segítik a szülők a gyerek otthoni internethasználatát?
 (EU-tagállamok, összesítés; %) (Eurobarometer, 2008)

	Megbeszélük a gyerekekkel, mit csinált vagy tapasztalt online	A gyerek közelében vannak, amikor internetezik	A gyerekekkel együtt ülnek le internetezni	Utólag ellenőrzik a gépen, milyen oldalakat látogatott a gyerek	Megnézik, mit tett fel a gyerek magáról a közösségi profiljába	Megnézik, milyen üzeneteket kap a gyerek (e-mail, IM)
Milyen arányban használják a szülők a netet?						
Nem használják	60	44	28	24	17	18
Alkalm-szerűen használják	75	65	40	44	29	26
Gyakori felhasználók	76	60	36	44	31	24

A kettős morális standard markánsabb megjelenése

A kutatások szerint a gyakori netes kommunikáció, az online közösségekben való részvétel a „netizenek” (a nethasználó polgárok) által a neten alkalmazott „második morál” kialakulásához vezet. Ez az offline társadalmi normák lazább értelmezését jelenti. A felhasználók nagy része hagyományosan (offline) normakövető marad, de az internetes kommunikáció során eltérő szabályok szerint él. Nem lopna mobilt, táskát stb., ezzel szemben nyugodt szívvel letölt jogvédett szoftvereket másoktól (például fájlcsere-lő hálózatban) az internetről, azokat szabadon másolja és továbbadja, jogellenesen belép valamely védett weboldalra, vagy megsért másokat a netes közösségben.

Ennek a második morálnak az alapja az anonimitás, de legalábbis a feltételezett anonimitás, hogy tudniillik a neten „láthatatlan” az ember. Így nem kell vállalnia a felelősséget tetteiért: nem kell szembenéznie net-polgártársával, hogyha megsértette, hiszen a sérelem nem a hús-vér egyént éri, az okozott kár pedig nem materiális, de legalábbis nehezen meghatározható.

A Michelet által „kettős morális standardnak” nevezett jelenség a nethasználó felnőtteknél és a gyakori nethasználó gyerekeknél egyaránt megfigyelhető, mégpedig

mind a netes devianciák elkövetőjeként, mind pedig elszenvedőjeként.²³ A gyerekek (is) könnyebb szívvel okoznak másoknak sérelmet (például csúfolják társaikat, engedély nélkül feltöltik mások képeit vagy megváltoztatják mások személyes adatait, nevetség tárgyává tesznek másokat stb.), hiszen nem látják a sérelmet elszenvedő arcát. Tettüket a megsértett személy tagadásával, az okozott kár megfoghatatlanságával és a felelősség távolításával is neutralizálják. A bolgár közvélemény-kutatási központ 2006-ban publikált tanulmánya szerint a bolgár tanárok úgy látják, a gyakran, hosszú ideig internetező gyerekekből hiányzik az empátia és az arcról olvasás képessége, nem tudják érzékelni az olyan finom jelzéseket, amelyeket az ember nem verbálisan vagy írásban közöl, és ez sok konfliktus alapja az offline kommunikáció során. Ez az online környezetben tanult érzéketlenség például az online zaklatás vagy *bullying* alapja.²⁴ Kutatások szerint a gyakori nethasználat mellékhatása, hogy a felhasználók offline is egyre inkább úgy kommunikálnak, mint az online térben, áthozzák az online begyakorolt szabados viselkedési normákat, amelyek szerint megsérthetők az emberek, eltulajdoníthatók, megrongálhatók a tárgyak.

A kettős morális standard jelenléte egyúttal egyfajta második védőpajzsként is szolgál, hiszen a kommunikáló felek nincsenek jelen személyesen, így a zaklatás nem „vére megy”, a személy fizikailag nem sérülhet. Michelet kutatásában²⁵ a 12–25 évesek 17 százaléka gondolta úgy, hogy veszélytelen a szexről idegennel beszélni online, mert az interneten a kommunikáció anonim. A svéd nemzeti bűnmegelőzési tanács felmérése szintén úgy találta, hogy az internethasználat során a kettős morális standard megóvjá a gyermekeket a frusztrációtól, stressztől, lelki sérüléstől azokban az esetekben is, amikor szexuális felhívással találkoznak online kommunikációjuk során.²⁶ A kettős morális standard jelenléte a netes kommunikáló fél iránti nagyobb toleranciaszint kialakításában is megfigyelhető. A 2000-es évek elején és a majd egy évtizeddel később készített kutatási beszámolóok összehasonlításából kiderül, hogy ma már a gyerekek nagyobb hányada találkozik online megismert idegennel, és könnyebben kezelik a netes ismerkedés során a hazugságokat. A budapesti kutatás válaszadói például egyszerűen túltették magukat azon, ha a neten megismert idegen hazudott az életkoráról, neméről vagy valódi célját

---

²³ Michelet, I.: *Our Children at Risk Online: The Example of Thailand*. ECPAT International, 2003

²⁴ Apostolov, G.: *Bulgarian teenagers' behaviour online: Changing social patterns and growing violence?* In: Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.): i. m. 159. o.

²⁵ Michelet, I.: i. m.

²⁶ Brå Report: *The Online Sexual Solicitation of Children by Adults in Sweden*. The Swedish National Council of Crime Prevention (Brottsförebyggande radet – Brå), English summary of Brå report, 2007, 9. o.

illetően, és ebben az internet természetének ismerete segítette őket. Egyharmaduk találkozott személyesen is az interneten megismert idegennel, és döntő többségük (78 százalék) mondta azt, hogy az idegen a találkozón mindenben megfelelt a várakozásainak. Ám az sem okozott meglepetést, ha az idegen a találkozón nem felelt meg az általa korábban lefestett képnek (a találkozások 13 százalékában). Ez arra utal, hogy az internetet rendszeresen használók felkészültek arra, hogy az emberek nem mindig a valóságos arcukat mutatják. Ehhez járul az a fentiekben tett megállapítás, hogy a válaszolók sokszor (a teljes minta 28 százaléka) nem a valóságnak megfelelő adatokat (nem, életkort) adják meg magukról. A kérdőív megjegyzés rovatába beírtakból kitűnik, hogy az interneten talált információt többször ellenőrzik, ha meg akarnak bizonyosodni valóságtartalmáról. Ugyanígy, az idegennek sem hisznek el mindent, másfelől maguk sem mondanak igazat mindig. A toleranciaszint-emelkedés ahhoz az adaptációs folyamathoz hasonlítható, amellyel a fiatalok az internettel kapcsolatos ismereteiket elsajátítják, így például hogy a legtöbb, az internet természetére vonatkozó ismeret éppen az internetről származik.

Úgy tűnik, hogy az új tagállamokban a gyerekek azzal, hogy a legtöbb ismeretet autodidakta módon, a nethasználat során, illetve a kortársaktól szerezték meg, inkább tisztában lehetnek a net és a netes visszaélések természetével, mint nyugat-európai társaik, akik némileg letisztított, a felnőttek által megszürt információtömeggel indulnak az internet felfedezésére. A kelet-nyugati differencia a gyermekek nettel kapcsolatos eltérő toleranciaszintjében, a veszélytávoltítás önvédő mechanizmusának eltérő mértékében (a kelet-európai nethasználó gyerekek bátrabban vállalják a veszélyeket), valamint a veszélyes helyzetek egyszerűbb kezelésében (látszólag könnyebben jutnak túl a szexuális tartalmak, felhívások okozta megrázkódtatásokon) mutatkozik meg.

A budapesti kutatásban a pornográf tartalmakat akaratlanul elérők (55 százalék) közül a legtöbben izgatónak (22 százalék), érdekesnek (18 százalék) vagy semlegesnek (15 százalék) találták a weboldalt, a legkevesebben azok voltak, akik undorkeltőnek találták (2 százalék).

Antal Imola és László Éva 2008. évi kutatási beszámolójából megtudjuk, hogy azoknak a kolozsvári tizenéveseknek, akik találkoztak már valaha akaratlanul szexuális tartalommal (61 százalék), nagy része jól reagált erre: általában (59 százalék) semmiféle negatív hatást nem gyakorolt rájuk, és csak 21 százalék számolt be arról, hogy érzékenyen érintette a dolog.²⁷

---

²⁷ Antal, I. – László, É.: i. m. 233. o.

Az *Australian Broadcasting Authority* tanulmánya szerint az ausztrál 11-17 évesek 47 százaléka szembesült már az interneten szörfözés közben olyan anyaggal, amelyet „támadónak vagy undorkeltőnek” talált.²⁸ Bár a budapesti kutatás csak a pornográf weboldallal kapcsolatos toleranciára kérdezett rá, mégis szembeűnő, mennyivel toleránsabb mind a budapesti, mind a kolozsvári minta az említett tartalmakkal. Ennek egyik oka lehet, hogy a kelet-európai minták átlagéletkora magasabb volt (15-16 év), a másik pedig, hogy a kelet-európai felmérések (különösen a budapesti) később készültek, ami szintén magyarázhatja a mai rendszeresen internetező kamaszok magasabb toleranciaszintjét a zavaró tartalmak iránt.

4. számú táblázat

Mit tettél, ha valamely idegen szexuális beszélgetést kezdeményezett veled online? (budapesti kutatás)

Ha az idegen szexuális tartalmú beszélgetést/üzenetváltást kezdeményezett... (Több válasz lehetséges)		
	Válaszolók száma (N)	Válaszolók aránya (%)
Nem folytattam a beszélgetést az idegennel, de a többiekkel (chatszobában) igen	36	22,9
Kiléptem a chatszobából	26	16,8
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, és elmondtam az esetet a barátaimnak	27	17,2
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, és elmondtam az esetet szüleimnek vagy velem együtt élő felnőtt családtagomnak	17	11,1
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, és elmondtam az esetet a tanáromnak	4	2,8
Megszakítottam a beszélgetést az idegennel, de nem mondtam el az esetet senkinek	11	7,2
Tovább folytattam a beszélgetést vele	79	50,7

A „zavartsági skála” kedvező képet mutat, amennyiben a szexuális beszélgetést folytatók (N = 272) 69 százaléka egyáltalán nem érezte kellemetlennek a beszélgetést, és csak 8 százalékuk érezte magát nagyon zavartnak a beszélgetés hatására.

Az új tagállamok gyermekeinek online veszélyekre vonatkozó nagyobb immunitására utal az is, hogy ebben a régióban a gyerekek látszólag könnyebben jutnak túl a szexuális tartalmak, felhívások okozta megrázkódtatásokon. A budapesti

²⁸ The Internet at home: A report on Internet use in the home. Australian Broadcasting Authority, Sydney, Australia, 2001

kutatásban azok, akikkel az interneten megismert idegen szexuális tartalmú beszélgetést kezdeményezett (13 százalék), általában nem jöttek zavarba – legalábbis annyira nem, hogy megszakítsák az idegennel a kapcsolatot (50 százalék). A válaszolók egy másik része zaklatásnak vélte, tehát megszakította a beszélgetést, de ez nem rémítette meg annyira, hogy ne folytatta volna a kommunikációt a többiekkel (23 százalék). Az esetet csak minden harmadik válaszoló mondta el valakinek. A legelőkelőbb bizalmi helyen a barátok álltak (17 százalék), őket követték a szülők vagy más családtag (11 százalék), míg a pedagógusok csak a sor végén következtek (3 százalék). A szexuális zaklatás tényét a sértettek 7 százaléka nem mondta el senkinek (4. számú táblázat).

Összegzés

A kelet-európai – az EU-hoz újonnan csatlakozó – országokban élő gyerekek nagyobb kockázatoknak vannak kitéve a nethasználat során, amit az alábbi tényezők indokolhatnak:

- a) a felnőtt és a kiskorú lakosság között nagyobb a digitális szakadék, mint Nyugat-Európában;
- b) a szülők kevésbé veszélytudatos nethasználók, emiatt nem vagy kevésbé készítik fel gyerekeiket a kockázatokra;
- c) a nethasználat mindennapivá válása még mindig csak a 6–18 éves lakosság körében tapasztalható, és túl gyorsan történt ahhoz, hogy felvilágosító programokat vagy kampányokat lehetett volna kidolgozni.
- d) Kelet-Európában később kezdődött meg (vagy jelenleg is teljesen hiányzik) a biztonságos nethasználatra oktatás, a gyerekek jórészt csak technikai segítséget kapnak az iskolában, és a szociális és/vagy biztonságos nethasználói készségek kialakítása, fejlesztése nem elégséges.

Mindazonáltal a megkésett fejlődéssel együtt járó sajátosság, hogy a kelet-európai gyerekeket szüleik lemaradása nagyobb önállóságra készíteti a nethasználatra vonatkozó problémák megoldásakor – legyen az technikai probléma vagy illegális, illetve káros tartalommal való szembesülés.

Az internethasználat veszélyeit illetően a kutatások adatai alapján nem állíthatjuk, hogy az internet veszélyesebb lenne az azt megelőző médiumoknál. A net kétségtelenül jelentősen különbözik a kommunikáció korábbi eszközeitől, és ez a különbözőség meghatározza a veszélyek sajátosságait is. Az egyik ilyen jelentős eltérés a CMC legfőbb jellemzője, az interaktivitás, amely egyaránt forrása a hozzá kapcsolható hátrányoknak és előnyöknek.

Nem kívánjuk azt a látszatot kelteni, hogy az internethasználat veszélytelen, vagy ne jelenthetne új vagy fokozott kockázatokat és károsítási lehetőségeket. A kerékpározás sem veszélytelen, mégsem kelt morális pánikot, vagy készlet arra bennünket, hogy gyerekeinket leparancsoljuk a bicikliről. Arra törekszünk inkább, hogy a valós veszélyek ismeretében, hisztéria nélkül megtaláljuk a tevékenység biztonságos gyakorlásának feltételeit, a megfelelő szabályokat, az oktatást, a védelmi eszközöket.

Az eddigi adatok alapján úgy látjuk, hogy a net nem veszélyesebb a kerékpározásnál és talán veszélytelenebb a családban élésknél. Fontosnak az internet tekintetében is a valóság megismerésére irányuló vizsgálatokat és az ezek eredményeire támaszkodó (*evidence based*) programokat és intervenciókat tartjuk. Így segíthető elő, hogy a gyerekeink szabadon és kellő biztonságban gördülhessenek a világhálón.

Irodalom

Antal, I. – László, É.: *Sexual victimization online*. In: **Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.):** *Teenagers' Actions and Interactions Online in Central and Eastern Europe*. Cluj University Press, Cluj Napoca, 2008, 227–246. o.

Apostolov, G.: *Bulgarian teenagers' behaviour online: Changing social patterns and growing violence?* In: **Barbovschi, M. – Diaconescu, M. (eds.):** i. m. 149–166. o.

Csepli Gy. – Prazsák G.: *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Józsefvég Kiadó, Budapest, 2010

Donoso, V. – Ólafsson, K. – Broddason, T.: *What we know, what we do not know*. In: **Livingstone, S. – Haddon, L.:** *EU Kids Online: Final Report*. LSE, London, EU Kids Online, 2009. EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5
<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>. 19–30. o.

Flood, M.: *Exposure to pornography among youth in Australia*. *Journal of Sociology*, vol. 43, no. 1, 2007

Hetherington, H.: *Foreword*. In: **Himmelweit, H. T. – Oppenheim, A. N. – Vince, P. (eds.):** *Television and the child*. Oxford University Press, London, 1958

Kerecsi K. – Parti K. (szerk.): *Látens fiatalkori devianciák. Fiatalkori devianciák egy önbevalláson alapuló felmérés tükrében – ISRD2*. [Latent youth deviances – youth deviances in the view of the International Self Report Delinquency Study 2 (ISRD2)] ELTE ÁJK–OKRI, Budapest, 2008

Livingstone, S. – Haddon, L.: *EU Kids Online: Final Report*. LSE, London, EU Kids Online, 2009. EC Safer Internet Plus Programme Deliverable D6.5
<http://www2.lse.ac.uk/media@lse/research/EUKidsOnline/Home.aspx>

Lüders, M. H. – Brandt, P. B. – Dunkels, E.: *Risky contacts*. In: **Livingstone, S. – Haddon, L.:** Uo. 123–134. o.

Michelet, I.: *Our Children at Risk Online: The Example of Thailand*. ECPAT International, 2003

Prensky, M.: *Digital natives, digital immigrants. On The Horizon*. MCB University Press, vol. 9, no. 5, 2001

Ritter A. – Fábíán Zs. – Pillók P. – Hoyer M.: *Felmérés a magyarországi Internet-használatról: betegség, vagy korosztályra jellemző tünet?* *Psychiatria Hungarica*, 2004/2.

Starker, S.: *Evil influences: Crusades against the mass media*. Transaction Publishers, New Brunswick, New Jersey, 1989

Szűcs J.: *Vázlat Európa három történeti régiójáról*. *Történelmi Szemle*, 1981/3.